

Fenyegetettség és ihletforrás

„Fegyverek közt hallgatnak a műzsák“ — így a rómaiak, „akasztófa alatt a gondolatok“ — egészítette ki egy régi párbeszédében e sorok írója. Mi okunk lenne azt hinni, hogy a rémült ember, az egyes ember fűhöz-fához való kapkodása, fejvesztettsége, a „Bernát a mennykőhöz“ állapota nem ismétlődik a tömegek szintjén, hogy az egyes ember állapotát nem ekhözza meg ezerszeresen a tömegpsziché? Amikor Hitler lerohanta a kisebb és nagyobb államokat, a népek nagy részének átmeneti lebénulása következett. Ez a „lebénulás“ vagy a teljes etikai inhibíciót szülte (kollaboránsok), vagy az etikai rezisztenciát (ellenállási mozgalom), esetleg: taktikázó középutasokat minden osztályon, rétegen belül. A „csak a láncukat veszíthetők“, a szegényebbek általában inkább ellenálltak, mint a „mindent veszíthetők“. Így állt elő az az abszurdságában is tipikus magatartás, amelyet Ady A grófi szerűn-ben megírt: a nem a saját tulajdonát sírató szegénységet. Nem kell azonban azt hinni, hogy ez a magatartás valami emberfeletten önzetlen heroizmus szüleménye. Ennek oka főként a szegénységnek az a reménye, hogy ellenállásával a nemzeten belül nagyobb rangot vív ki magának, s így a társadalom jó egzisztenciával jutalmazza. A történetírók gyakran hajlamosak arra, hogy ezt az évszázadosan beidegződött „népi jutalomvárást“ (ezt a naïv, szinte azt mondhatnánk, népmesei fogantatású hitet) ne vegyék tekintetbe vizsgálódásaikban, s a népi ellenállást egyoldalú megvilágításban tüntessék fel. Természetesen más a helyzet, amikor szervezett tömegről volt szó, melynek az érdekei a kizsákmányolás viszonyai között az ellenállásban nyilvánulnak meg a legélesebben.

Itt fontosabb a „teljes lerohanás“ és „lebénulás korszakáról“ beszéltünk. Vannak azonban idők, amikor ilyen „teljes lerohanásról“ MÁR vagy MÉG nincs szó, mert a társadalom vagy utána, vagy előtte áll, éppen ezért nem ugranak ki a szögellek: a sarkosodás elmosódottabb. Ilyenkor a lebénító rémület helyét a fenyegetettség közérzete veszi át. Ha a teljes lebénulás korszakaiban „hallgatnak a műzsák“, vagy csak a nagyon elszánt és erős műzsák szólalnak meg, a fenyegetettség idején általában nem szűnik meg a műzsák élete. Gondoljunk csak az elbukott forradalmak utáni korszakokra, például 1848 utókorára. Pesszimiztikus líra születik, a magyar irodalomban a preszimbolisták egész sora: Vajda, Komjáthy Jenő, Reviczky. A másik vonulat az idillikus vagy a nosztalgias epigon-líra (Lisznyai, Tóth Kálmán és mások). Mondanunk sem kell, hogy a pesszimiztikus vonal az igazabb, s szimbolizmusa ellenére is realistább, hiszen olyan nemzeti közérzetet tükröz, amelyet a való történelmi helyzet alakított ki, míg a másik vonulat idillt-idéző nosztalgija általában már talajtalan, s benne egy-egy harciasabb hang egyenesen groteszkül hat, hiszen elkésett történelemtudati reflexként jelentkezik, olyan, mint egy nyári

zápor elmosta majális után az elkésett, cérnavékony hurrá-kiáltás. Persze, ennek az utóbbi vonulatnak is megvan az önmaga mentése: a lehangoltság idején az „életkedv“ lírikusainak adják ki magukat, mondván: minek tetézni a szomorúságot. A létét csak felszínesen élő ember feltétlenül az „életkedv“ dalnokainak ad igazat, hiszen: ugyan minek kellene egy amúgy is étvágytalan ember villájára ráadásul még gilisztát is tűzni? Ez az igazság azonban nagyon is látszólagos, mert egy végletekig lehangoló létben senkit sem lehet felszíni derűvel életkedvre bírni, viszont föl lehet rázni egy, a lehangolónál döbbenetesebb kép földézésével.

Vajdáék a MÁR korszakát élik, már nincs más mit tenniük, mint azt, hogy egyszerűen, becsületesen és persze esztétikusan szomorúak legyenek. A MÉG korszaka már az Adyé. A MÁR pesszimizmusa és a MÉG pesszimizmusa a fenyegetettség korának egymást követő szakaszai. A MÁR korát a megtorlástól való fenyegetettség uralja, a MÉG-et a jövő bizonytalansága, a nemtudni-mi-következik fenyegetettsége. A MÁR fenyegetettsége reális, a MÉG-é lappangó, potenciális.

Van úgy, hogy a MÁR és a MÉG ideje nagyon közel esik egymáshoz. Ez történt a második világháború után. Még el sem cipelték az utolsó ló hulláját a sarki fűszerüzlet elől, s máris új veszély híret hallhatták a lótetem cipelői. Egy világégést megtetézően — az atomfenyegetést. És ekkor: pesszimizmusra már nincs erő, mert a pesszimizmus becsületes attitűd ugyan, de hosszabb békét feltételez, a szomorúságnak is kifutási időre van szüksége. Optimizmusra még nincs erő, nem is lehet. Egy megvalósult fenyegetés után (második világháború) egy sokkszerű, gyors és új fenyegetés (atomveszély) nem enged időt valamely lélekállapot (például pesszimizmus) tartamban való kiélésére. Az egyén esetében, amikor két ilyen csapás gyorsan követi egymást, sajátos, paradox pszichés állapot figyelhető meg: tehetetlenül kacagni kezd. Mert leégett a háza, elkezdte építeni az újat, már a fundamentumnál tart, amikor a világ összes szeizmográfjai jelzik: földrengés veszélye közeleg.

Nos, ez a paradox pszichés állapot szülte a második világháború után a művészetben az abszurdot. Egy reális világkatasztrófa után a szinte metafizikai új fenyegetettséggel szembeni tehetetlenség érzete — ez az abszurd konkrét, új történelmi forrása.

„Nekem pénzt hoz fájdalmas énekem“ — írja József Attila, s ebből a művész, az igaz művész és ihletforrásának örök ellentmondása csendül ki. Átkozza azt, ami által pedig sajátos arca elénk rajzolódhat. Mások dicsőtelen tetteinek felmutatása von glóriát a feje köré. Ki kell bírnia, hogy a nyomorúságot és szenvedést megmutatva ő maga mindjobban fölszabaduljon. Cipelnie kell a legbírhatatlanabb terút: a mások szorongásának súlyát saját alkotásában megmérve, ő maga mindinkább a fölszabadult súlytalanság állapotába lebben. Boldogsága nincs, s ha van, csak annyi, mint az orvosé, aki örvendhet ugyan, hogy meggyógyított egy beteget, de tudja, hogy az „kórházon kívül“ rongyokban jár, hidak alatt alszik, és továbbra sem lesz mit ennie.